

УДК [316.42+316.277](477)

КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМПР

Борис Поляруш

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1. М. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано можливості, які відкриває соціальна феноменологія для дослідження української соціальної дійсності. Розглянуто теорії конструювання соціальної реальності А.Шюца, П.Бергера та Т.Лукмана.

Ключові слова: соціальна феноменологія, соціологія, А.Шюц, П.Бергер і Т.Лукман.

Соціальне реформування нашого суспільства потребує застосування теорій не лише традиційних для нашого суспільствознавства, а й таких, які тривалий час були поза увагою українських філософів та соціологів. Тільки в останні роки почали з'являтися публікації, в яких автори намагаються осмислити феноменологічну методологію, створити національну феноменологічну традицію. На нашу думку, саме соціальна феноменологія може допомогти нам краще проаналізувати ті протиріччя, які ми спостерігаємо в соціальному житті України.

Розроблений Е.Гуссерлем феноменологічний метод був перенесений у сферу соціального А.Шюцем, який уважав, що зрозуміти соціальну реальність можна, лише використовуючи феноменологічну концепцію свідомості. Під соціальною реальністю А.Шюц розумів "усю сукупність об'єктів і подій в середині культурного світу як досвіду буденної свідомості людей, які живуть своїм повсякденним життям серед собі подібних і пов'язаних з ними різноманітними відносинами інтеракції" [1, с.485]. Він стверджував, що соціальним наукам треба досягнути суб'єктивний світ людей, їхнє повсякденне життя. Людина, на думку А.Шюца, осмислює соціальну реальність, конструюючи її смисл відповідно до власних соціальних цінностей, ґрунтуючись на даних свого повсякденного життя. Це, за А.Шюцем, конструкції першого типу, які не є теорією. Існують і чисто теоретичні конструкції, створені суспільствознавцями. Конструкції цього другого типу (наукового) повинні включати посилання на суб'єктивно значущу дію. "Усі наукові пояснення соціального світу ...повинні посилалися на суб'єктивне значення дій людей, з яких витікає соціальна реальність"[1, с.493]. А.Шюц використовував гуссерлівське поняття

“Lebenswelt” – “життєвий світ”, який, на його думку, є джерелом всіх наукових, логічних понять.

Пітер Бергер і Томас Лукман у 60–х роках відродили інтерес до ідей феноменологічної соціології. У книзі “Соціальне конструювання реальності”, яка має підзаголовок “Трактат по соціології знання”, вони наполягають на тому, що теоретичне знання не є головним предметом розгляду соціології. Головну увагу треба звернути, нарешті, на знання повсякденне, дотеоретичне. Вони спеціально визначають відмінність у баченні реальності у пересічної людини, соціолога та філософа. П.Бергер і Т.Лукман зазначають: “Можна сказати, що соціологічне розуміння “реальності” і “знання” знаходиться десь посередині між розумінням їх пересічною людиною і філософом. Пересічна людина ... вважає свою “реальність” і своє “знання” такими, що самі собою розуміються. Люди у різних спільнотах абсолютно різну “реальність” вважають такою, що сама собою розуміється. Відповідно до логіки своєї дисципліни соціолог вимушений питати – чи не можна пояснити різницю між двома “реальностями” величезними відмінностями цих двох спільнот? А філософ внаслідок своєї професії ... має прагнути досягнення максимальної ясності відносно граничного статусу того, що пересічна людина вважає “реальністю” і “знанням”. Зрозуміло, що соціолог не може цього зробити” [2, с.10-11]. На відміну від філософа, соціолог не визначає онтологічний чи епістемологічний зміст “реальності” чи “знання”. П.Бергер і Т.Лукман вважають, що соціолог повинен досліджувати, чому для одного типу суспільства поняття, наприклад, свободи є реальністю, яка сама собою розуміється, а для іншого – ні. І як ця “реальність” може бути одного разу загублена індивідом або всім колективом. “Отже, соціологічний інтерес до проблем “реальності” та “знання” пояснюється передусім фактом їх соціальної відносності” [2, с.12].

Приділяючи повсякденному, а не теоретичному знанню, головну увагу, соціальні феноменологи критикують попередню соціологію за те, що вона залишала поза увагою буденне, повсякденне знання. Саме в повсякденному житті треба шукати відповіді на питання про те, що відбувається в процесі соціальної трансформації суспільства, яким чином ці процеси сприймає масова свідомість, які вибудовує навколо цього алгоритми поведінки.

У суспільстві кожна людина знаходиться у своїй “біографічній ситуації”, тому в будь-який момент життя вона керується запасом знання, яке складається з типізацій повсякденного світу. Ми завжди вважаємо, що наша інтерпретація об'єктів соціальної реальності є правильною. І.Бутенко так описує особливості феноменологічної інтерпретації соціальної реальності: “Лінію зв'язку між процесами пізнання і соціальною дійсністю можна простежити таким чином: думки і враження індивіда про світ організуються в деякі *інтерпретації*, внаслідок чого утворюються припущення, вірування,

установки, які є як регулятором соціальної поведінки, що обґрунтовує соціальний порядок. Отже, соціальна реальність “конструюється”, або породжується, цілком у контексті деяких організованих структур, образів, понять та інших “менталістських” утворень, що виявляються в комунікації, передусім у мові – головному комунікативному засобі” [3, с.14].

Виникає питання, який зв’язок існує між індивідуальною свідомістю, індивідуальним повсякденним життям, індивідуальною інтерпретацією соціальної реальності та масовою свідомістю, колективною інтерпретацією процесів соціальної трансформації суспільства. Якою є роль ідеологів, теоретиків у суспільстві, які беруться за теоретичну інтерпретацію соціальних фактів. Визначальна роль теоретиків у суспільстві, де основна маса населення довіряє суспільним наукам, соціології і тим інтерпретаціям, які вони спроможні дати. Коли такої довіри немає, то й роль теоретиків незначна. Таке ставлення до соціально-філософського, соціологічного теоретизування є свідченням певного рівня політичної і гуманітарної культури суспільства. У сусідній Польщі, не кажучи про країни Заходу, ставлення до діяльності соціологів принципово відмінне від того, яким воно є в Україні. Це свідчить про те, що в розвинутих країнах саме соціологам (зрозуміло, що не тільки їм) суспільство делегує побудову загальноприйнятих теоретичних соціальних конструкцій реальності.

У суспільстві завжди є суб’єкти, які знаходяться за межами функціонування подібних, багато в чому раціональних теоретичних конструкцій. Вони й будуть знаходитись у сфері буденної, дотеоретичної системи знання, яка користується традиційними, а можливо, й архаїчними національно-культурними схемами, які лише трансформуються у процесі зміни соціальної дійсності. Відсоток тих, хто бере до уваги раціоналістичні конструкції теоретиків, залежить від рівня освіти населення, соціально-демографічної, культурної, економічної ситуації в країні. Чим нижчий рівень соціальної напруги в суспільстві та вищий рівень освіти, культури населення, тим більша ймовірність, що сприйняття, наприклад, економічних чи політичних реформ буде спиратися не на елементи міфологічної буденної свідомості, а на запропоновані ідеологами цього суспільства теоретичні конструкції. Зазначимо, що в будь-якому суспільстві відсоток носіїв частково міфологічної свідомості є значним. Саме тому, так часто не справджуються прогнози, які не враховують ці міфологічні шари масової свідомості.

Зменшення поля соціальної взаємодії тими, хто важко адаптується до процесів трансформації суспільства, часто сприймається як обмеження, звуження можливості для соціальної реалізації людини. Ілюзія згортання колишніх способів взаємодії сприймається як зникнення простору взаємодії взагалі. Відкинувши старі теоретичні конструкції, людина втрачає довіру до ідеологів і звертається до конструкцій архаїчного, напівміфологічного світу, в якому пересічна людина перебуває незалежно від пануючих теорій. Тільки

тепер людина переконується в недовірі та ворожості всіх раніше запропонованих конструкцій і намагається використовувати ці архаїчні, міфологічні способи досягнення дійсності, визначення свого місця в світі. Саме тому виникає нова ситуація, коли теоретиками виступають не професійні ідеологи, а діячі культури чи релігії. Саме вони стають харизматичними лідерами епохи. П.Бурдьє у праці “Соціологія політики” зазначав, що “функції роз’яснення та творення символічного, особливо в ситуації кризи, коли відчуття світу зникає, приносили поетам посади воєначальників чи послів” [4, с.67].

У нашій історії є достатньо прикладів для того, щоб проілюструвати цю тезу. Сьогодні, коли відбувається заміна старих теоретичних конструкцій на нові, коли люди звертаються до перевірених часом архаїчних способів вирішення соціальних проблем, це може сприйматися як регресивний процес. Відродження трайболістських, кланових відносин у суспільстві є відповіддю соціуму на кризу раціоналістичних конструкцій, які були свого часу нав’язані суспільству. Азіатські країни пострадянського простору з їхнім релігійним фундаменталізмом та регіонально-клановими відносинами є прекрасним прикладом такого процесу. Для них квазісоціалістичні чи псевдodemократичні способи організації суспільства були завжди зовнішніми, виступали прикриттям реально існуючих архаїчних способів управління, які тепер були просто легітимізовані. Історія нашої країни принципово інша, роль архаїчних, кланово-регіональних чи трайболістських структур організації суспільства є незначною. Однак саме до них тепер звертається масова свідомість і частина політичного істеблішменту країни. В цій ситуації не було б нічого фатального, якщо б ми визнали її кризовою. Конструюванням соціальної реальності повинні займатися спеціалісти-теоретики, а не носії міфологічної свідомості. Ті інститути, які відіграють вирішальну роль у конституюванні смислів соціальної реальності в період стабільності повинні бути відроджені. Не треба демонізувати, міфологізувати їхню діяльність. Безумовно, вони не можуть бути зведені до раціональної діяльності певних ідеологів. Мають активно використовуватися конструкції і першого і другого рівнів. Тільки в поєднанні цих двох типів конструкцій запорука того, що ми зможемо досягнути соціальної реальності адекватно. Диктат конструкцій другого типу вже не раз в історії людства приводив до утопічного бачення соціальної реальності, до спокуси втілення раціоналістичної конструкції в життя, яка абсолютно не враховувала повсякденний світ пересічних людей. Якщо первинні конструкції заважали політикам, їх просто відкидали як непотрібні й деструктивні. Наслідки такого відношення до повсякденного світу були для носіїв утопічної свідомості фатальними. Цей негативний досвід є надзвичайно важливим для розуміння сучасних процесів трансформації нашого суспільства.

Отже, створення справжньої національної феноменологічної традиції – важливе завдання, яке стоїть перед філософами, соціологами та іншими суспільствознавцями України. На нашу думку, саме соціальна феноменологія, яка таку увагу приділяє дотеоретичному знанню, повсякденному життю людей, може відіграти винятково важливу роль у подоланні негативного впливу матеріалістичного погляду на соціальні процеси.

Соціальні теорії, які спираються на феноменологічну методологію, можуть допомогти нам краще зрозуміти соціальну реальність та запропонувати нові механізми розв'язання проблем, які простежуються в соціальному житті України.

-
1. *Шюц А.* Формирование понятия и теории в общественных науках // Американская социологическая мысль: тексты / Под ред. В.Добренькова. М., 1994. 496 с.
 2. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. М., 1995. 323 с.
 3. *Бутенко И.* Социальное познание и мир повседневности. М., 1987. 144 с.
 4. *Бурдьё П.* Социология политики. М., 1993. 334 с.

DESIGN of SOCIAL REALITY: UKRAINIAN MEASURING

Borys Poliarush

Ivan Franko National University of Lviv

st. Universytetska 1. Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.

The article is devoted to the analysis of possibilities, which social phenomenology exposes for the investigation of the Ukrainian social reality. The author discovers the theories of design of social reality of A.Schutz, P.Berger and T.Lukman

Key words: social phenomenology, sociology, A.Schutz, P.Berger and T.Lukman.

Стаття надійшла до редколегії 27.09.2001

Прийнята друку 14.11.2001